

23 Η αποτελεσματικότητα, η ελευθερία και οι ορολογικές παγίδες της μετάφρασης

Ασπασία Κουτσοκώστα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μετάφραση αποτελεί θεμέλιο της διαπολιτισμικής επικοινωνίας και φορέα γλωσσικής και πολιτισμικής εξέλιξης. Η μεταφορά πληροφοριών από μια γλώσσα σε άλλη εισάγει νέες έννοιες — και, κατ' επέκταση, νέους όρους — διαμορφώνοντας κοινές αντιλήψεις και κοινό υπόβαθρο μεταξύ των πολιτισμών. Υπό αυτό το πρίσμα, η παρούσα εργασία αναδεικνύει τη σπουδαιότητα και την πολυπλοκότητα της εννοιολογικής μετάφρασης και οροδοσίας, αποσαφηνίζει τον ρόλο και τα όρια του μεταφραστή και, τέλος, εξετάζει τις ορολογικές παγίδες της μετάφρασης.

Η αποτελεσματικότητα της μετάφρασης αναδεικνύεται ως καθοριστικός παράγοντας ισοδυναμίας του μεταφράσματος με το πρωτότυπο. Το μετάφρασμα πρέπει να επιτελεί την επικοινωνιακή λειτουργία του πρωτότυπου κειμένου και να αποδεσμεύεται από γλωσσικές αγκυλώσεις. Σε αυτήν την κατεύθυνση, ο μεταφραστής αναλαμβάνει τον κρίσιμο ρόλο του αγγελιοφόρου και, επιπλέον, καλείται αφενός να αποκωδικοποιήσει το μήνυμα που πρέπει να μεταφέρει και αφετέρου να το κωδικοποιήσει σε μια άλλη γλώσσα. Πόση ελευθερία, όμως, μπορεί να έχει ο μεταφραστής στη διαμόρφωση όρων —και εν γένει του κειμένου— και ποιο είδος ισοδυναμίας πρέπει να επιδιώκει μεταξύ του μεταφράσματος και του πρωτοτύπου; Πώς αντιμετωπίζονται ζητήματα υπομετάφρασης ή υπερμετάφρασης και ζητήματα ελλιπούς ή πλεονάζουσας διαθέσιμης ορολογίας; Δεδομένου ότι η μετάφραση διαμορφώνει νέα ορολογία, αλλά ταυτόχρονα διαμορφώνεται και τυποποιείται από την υπάρχουσα ορολογία, πώς εξελίσσεται η ορολογία μέσα από τη μετάφραση και ποια είναι η δυναμική και η αξιοπιστία αυτής της ορολογικής βάσης; Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τα παραπάνω ερωτήματα και αναδεικνύει βέλτιστες πρακτικές που βοηθούν τη μετάφραση να επιτελέσει τον κρίσιμο επικοινωνιακό ρόλο της μέσα από μια ισορροπημένη αλληλεπίδραση με την ορολογία και με σεβασμό στην ελληνική γλώσσα.

Effectiveness, freedom and terminology traps in translation

Aspasia Koutsokosta

ABSTRACT

Translation is the foundation for intercultural communication and a means of linguistic and cultural advancement. Conveying information from one language to another introduces new concepts—and therefore new terms— and thus creates shared perceptions and background between cultures. From this viewpoint, the present paper highlights the significance and complication of concept-oriented translation and terminological naming, clarifies the translator's role and limits and, lastly, analyzes terminology traps in translation.

The effectiveness of translation becomes the determining equivalence factor between translation product and original text. Translation should carry out the communicative function of the original text away from any linguistic stiffness. In this direction, the translator assumes a critical messenger role and, furthermore, is called upon to decode the message they have to convey and to encode it in another

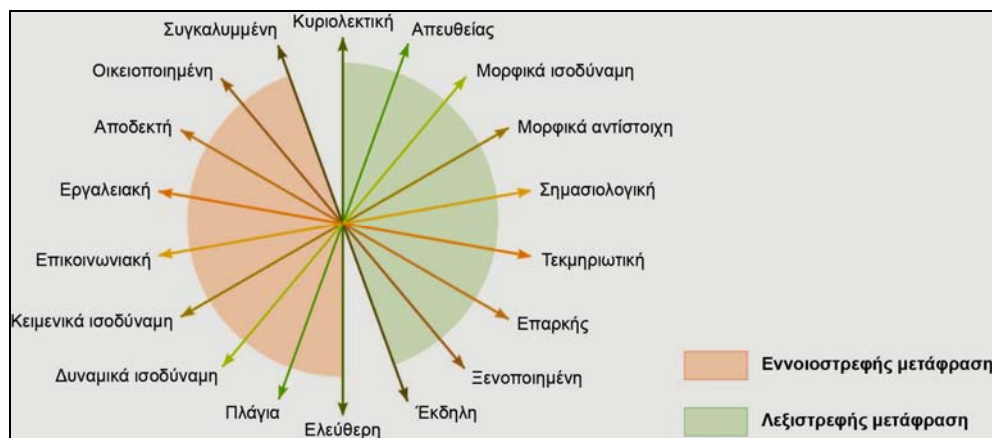
language. But how much freedom can the translator have in term formation—and generally text formation—and what kind of equivalence should they seek between translated and original text? How should subtranslation or overtranslation issues be addressed? How should issues of incomplete or redundant terminological data be addressed? Since translation forms new terminology and at the same time is also formed and standardized by existing terminology, how does terminology evolve through translation? What are the dynamics of this terminology database and how credible is it? This paper addresses the above questions and highlights best practices that help translation to fulfill its critical communication role while interacting with terminology in a balanced way and respecting the Greek language.

0 Εισαγωγή

Η σύγχρονη αντίληψη για τη μετάφραση είναι ότι επιτελεί πολιτισμική διαμεσολάβηση, καθώς εξασφαλίζει την επικοινωνία μεταξύ δύο μερών μέσω ενός τρίτου μέρους που επιχειρεί να γεφυρώσει τις πολιτισμικές και ιδεολογικές διαφορές τους (Γραμμενίδης κ.ά., 2015). Ο μεταφραστής πλέον έχει ενεργό ρόλο στην επικοινωνιακή περίσταση στην οποία μεσολαβεί και συνδιαμορφώνει το μήνυμα που καλείται να μεταφέρει μέσα από τη δική του κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση. Σε αυτήν την κρίσιμη αποστολή της μετάφρασης, ανακύπτουν ζητήματα ισοδυναμίας του μεταφραστικού προϊόντος με το πρωτότυπο, ζητήματα αξιοπιστίας και οριοθέτησης του μεταφραστικού έργου, ορολογικά προβλήματα και σύνθετες αλληλεπιδράσεις με την επιστήμη της ορολογίας. Οι παρακάτω ενότητες πραγματεύονται αυτά τα ζητήματα αναδεικνύοντας αποτελεσματικές και δεοντολογικές προσεγγίσεις μετάφρασης.

1 Η ισοδυναμία μέσα από την αποτελεσματικότητα

Ο τρόπος επίτευξης ισοδυναμίας μεταξύ μεταφραστικού προϊόντος και πρωτοτύπου έχει απασχολήσει συστηματικά τους μεταφρασεολόγους από τη δεκαετία του 1960. Οι διάφορες απόπειρες ορισμού της ισοδυναμίας οδηγούν σε συγκεκριμένες και ενίοτε περιοριστικές έννοιες. Στο Σχήμα 1 απεικονίζονται κλασικά δίπολα μεταφραστικών προσεγγίσεων που έχουν παρουσιαστεί στη βιβλιογραφία της μεταφρασεολογίας υπό τη μορφή μεταφραστικών στρατηγικών ή τύπων μετάφρασης. Αφού εξετάστηκε ο τρόπος προσέγγισης της ισοδυναμίας σε καθεμία περίπτωση, έγινε προσπάθεια ομαδοποίησής τους με βάση τον προσανατολισμό τους στο περιεχόμενο ή τη μορφή του μεταφερόμενου μηνύματος.

Σχήμα 1: Κλασικά δίπολα μεταφραστικών προσεγγίσεων υπό τη σκέπη της εννοιοστρέφειας και της λεξιστρέφειας

Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε ότι το σημείο εστίασης της μεταφραστικής πράξης κυμαίνεται μεταξύ λεξιλογικής μεταφραστικής μονάδας και σημασιολογικής μεταφραστικής μονάδας· εξού και η αδρομερής ταξινόμηση των μεταφραστικών προσεγγίσεων υπό τη σκέπη της λεξιστρέφειας και της εννοιοστρέφειας. Η δεύτερη περίπτωση, μάλιστα, φάνηκε να συνδέεται περισσότερο με φαινόμενα προσαρμογής της σημασιολογικής μεταφραστικής μονάδας στη γλώσσα και τον πολιτισμό υποδοχής του μηνύματος. Με άλλα λόγια, η εννοιοστρεφής μετάφραση συχνά είναι στοχοκεντρική, δηλαδή επικεντρώνεται στη γλώσσα–στόχο, και η λεξιστρεφής μετάφραση συχνά είναι πηγοκεντρική, δηλαδή επικεντρώνεται στη γλώσσα–πηγή.

Πιο αναλυτικά, πέρα από την παραδοσιακή διχοτόμηση μεταξύ κυριολεκτικής (literal) και ελεύθερης (free) μετάφρασης, επιδραστική ήταν η διάκριση των Vinay & Darbelnet (1958) σε απευθείας (direct) και πλάγια (oblique) μετάφραση. Οι τεχνικές της απευθείας μετάφρασης περιλαμβάνουν το δάνειο (borrowing), το έκτυπο (calque) και την κυριολεκτική μετάφραση (literal translation). Οι τεχνικές της πλάγιας μετάφρασης περιλαμβάνουν τη μετάταξη (transposition), τη μετατροπία (modulation), την ισοδυναμία (equivalence) —όχι με τη ζητούμενη ευρύτερη έννοια, αλλά περιορισμένη σε ιδιώματα και παροιμίες— και την προσαρμογή (adaptation). Στο μοντέλο του Newmark (1988), δίνονται πρόσθετες τέτοιες τεχνικές όπως: ουδετεροποίηση (neutralization), ανάλυση σε συνιστώσες (componential analysis), παράφραση (paraphrase), χρήση ταξινομητή (classifier), εγκλιματισμός (naturalisation), αναπλήρωση (compensation), συρρίκνωση/επέκταση (reduction/expansion) κ.ά. Ο Nida (1964) έκανε λόγο για τυπική ή, αλλιώς, μορφική ισοδυναμία (formal equivalence) και δυναμική ισοδυναμία (dynamic equivalence) ανάλογα με τη διατήρηση ή μη της μορφής του πρωτότυπου μηνύματος στο μετάφρασμα (κείμενο–στόχο), πέρα από τη

διατήρηση του περιεχομένου του μηνύματος. Στο πλαίσιο της δυναμικής ισοδυναμίας, ακολουθείται η αρχή του ισοδύναμου αποτελέσματος και παρατηρούνται τεχνικές που προσδίδουν μια φυσικότητα έκφρασης και καθιστούν το μήνυμα πιο κατανοητό στο πολιτισμικό πλαίσιο του δέκτη. Παρόμοια, ο Catford (1965) διέκρινε μεταξύ μορφικής αντιστοιχίας (*formal correspondence*) και κειμενικής ισοδυναμίας (*textual equivalence*). Η κειμενική ισοδυναμία συνεπάγεται απομάκρυνση του μεταφράσματος από το πρωτότυπο (*translation shift*) με αλλαγές γλωσσολογικού επιπέδου και γραμματικής κατηγορίας. Ο Koller (1979) μελέτησε την ισοδυναμία από διαφορετικές οπτικές καταλήγοντας σε πέντε τύπους ισοδυναμίας: δηλωτική, συνυποδηλωτική, πραγματολογική, κειμενική και μορφική. Ο Newmark (1981) εισήγαγε τη διάκριση μεταξύ σημασιολογικής (*semantic*) και επικοινωνιακής (*communicative*) μετάφρασης, με τον πρώτο τύπο μετάφρασης να χρησιμοποιεί τους συντακτικούς και τους σημασιολογικούς περιορισμούς του πρωτοτύπου και τον δεύτερο τύπο να αποδεσμεύεται από αυτούς για να επιτύχει την ίδια επίδραση που είχε το πρωτότυπο στους αναγνώστες της γλώσσας-πηγής. Στο λειτουργιστικό μοντέλο της Nord (1988/1991), η τεκμηριωτική μετάφραση (*documentary*) επικοινωνεί απεικονιστικά το μήνυμα του πρωτοτύπου χωρίς ιδιαίτερες αλλαγές στη διατύπωση, το ύφος και τις πολιτισμικές αναφορές, παράγοντας ένα «εξωτικίζον» κείμενο που δεν είναι οικείο στον δέκτη του. Η δε εργαλειακή (*instrumental*) μετάφραση είναι πιο ελεύθερη και εξυπηρετεί τη νέα επικοινωνιακή περίσταση που διαμορφώνεται στη γλώσσα-στόχο εξαλείφοντας την πολιτισμική απόσταση. Πρόκειται για μια εφαρμογή της λεγόμενης Θεωρίας του Σκοπού (*Skopos Theory*). Σε σχέση με το πρωτότυπο, η εργαλειακή μετάφραση μπορεί να διατηρεί σταθερή ή αποκλίνουσα λειτουργία (π.χ. εκφραστική, πληροφοριακή ή κλητική). Οι πόλοι που εισάγει ο Toury (1995) στη μεταφραστική προσέγγιση είναι η επάρκεια (*adequacy*) και η αποδεκτότητα (*acceptability*) με κριτήριο τη συμμόρφωση της μετάφρασης στις νόρμες του πολιτισμού προέλευσης ή του πολιτισμού υποδοχής του μηνύματος, αντίστοιχα. Μια κλασική διχοτόμηση βάσει πολιτισμικής ταυτότητας της μετάφρασης είναι η διάκριση του Venuti (1995) σε ξενοποίηση (*foreignization*) και οικειοποίηση (*domestication*). Πρόκειται για μεταφραστικές τεχνικές οι οποίες αποσκοπούν στη διατήρηση ή εξάλειψη, αντίστοιχα, της ξενικότητας και της διαφορετικότητας στη μετάφραση. Σύμφωνα με τη House (1997), μια μετάφραση θεωρείται συγκαλυμμένη (*covert*), όταν εμφανίζεται ως αναδημιουργία που φέρει την ίδια λειτουργία και αξία με το πρωτότυπο, ενώ θεωρείται έκδηλη (*overt*), όταν δεν ενέχει θέση πρωτοτύπου, δηλαδή όταν φαίνεται να μην απευθύνεται άμεσα στους δέκτες της.

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί η προσέγγιση της ισοδυναμίας με τη βοήθεια της σημειωτικής, της επιστήμης που μελετά τα σημεία, τη σημασία τους και τον τρόπο δημιουργίας νοήματος. Σύμφωνα με τον Marais (2019), η μετάφραση δεν είναι μια απλή αποδόμηση και αναδόμηση

κειμένου, αλλά μια μη γραμμική διαδικασία δημιουργίας σχέσεων ανάμεσα σε υπάρχοντα νοήματα, η οποία με τη σειρά της δημιουργεί νέα νοήματα. Η μη γραμμικότητα της σημειωτικής διαδικασίας εξηγεί γιατί μια επίστροφη μετάφραση (back translation) δεν μπορεί να είναι ίδια με το πρωτότυπο. Η σχέση μεταξύ του κειμένου–πηγής και του κειμένου–στόχου —ιδωμένων ως συστημάτων σημείων— δεν αποδίδεται με τη στατική έννοια της ισοδυναμίας αλλά με μια αναδυόμενη ερμηνεία σε δεδομένη χωροχρονική κατάσταση. Έτσι, από τη μία πλευρά, μπορεί να δημιουργηθεί περισσότερο νόημα απ’ ό,τι προβλεπόταν και, από την άλλη πλευρά, μπορεί να μην είναι δυνατόν ή σκόπιμο να δημιουργηθεί κάθε νόημα. Σύμφωνα με τους Γραμμινίδη κ.ά. (2015), η ισοδυναμία δεν πρέπει να αναζητηθεί σε επίπεδο γλωσσικών μορφών, καθώς η σημασία μπορεί να διαφοροποιείται σημαντικά, αλλά σε επίπεδο αξιών και μεταγλωσσικών διεργασιών οι οποίες σηματοδοτούνται από αυτές τις μορφές σε συγκεκριμένη κατάσταση επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, αυτό που πρέπει να αναζητηθεί είναι η ύπαρξη ανάλογων τρόπων σκέψης και περιστάσεων επικοινωνίας.

Η οπτική της παρούσας εργασίας είναι ότι η έννοια της ισοδυναμίας στη μετάφραση πρέπει να αναχθεί σε ζήτημα *αποτελεσματικότητας με σημειωτική ερμηνεία και βάσει ενός «συνδιαμορφωμένου σκοπού»*. Η μετάφραση είναι αποτελεσματική όταν εξυπηρετεί τον σκοπό για τον οποίο συντελέστηκε η μεταφραστική πράξη και αποδίδει ένα κείμενο που είναι λειτουργικό για το συγκεκριμένο κοινό στο οποίο απευθύνεται τη δεδομένη χωροχρονική στιγμή στις δεδομένες πολιτισμικές συνθήκες. Κατά τη Nord (2006), ο σκοπός που καλείται να εξυπηρετήσει ένα μετάφρασμα ορίζεται από τον πελάτη και δικαιολογεί/καθορίζει τη μεταφραστική στρατηγική και τις μεθόδους που θα επιλέξει ο μεταφραστής. Ωστόσο, για τον «καθαγιασμό» των αρνητικών πτυχών που έχει η υπονοούμενη έκφραση «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα», εδώ ορίζεται ένας σκοπός συνδιαμορφωμένος από (α) τις απαιτήσεις του πελάτη/εντολέα, (β) τις προβλεπόμενες ανάγκες του μέσου αναγνώστη και (γ) τις διαφαινόμενες προθέσεις του αρχικού συντάκτη. Πρόκειται για έναν σκοπό ο οποίος δεν είναι απαραίτητα κοινός μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών, αλλά διαμορφώνεται έτσι όπως τον αντιλαμβάνεται ο μεταφραστής με τρεις διαφορετικές προσλαμβάνουσες —από πελάτη/εντολέα, αναγνωστικό κοινό και συντάκτη πρωτοτύπου— και, ενδεχομένως, κατόπιν διαπραγμάτευσης με τα εμπλεκόμενα μέρη ή εσωτερικής διαπραγμάτευσης.

2 Ελευθερία έναντι ελευθεριότητας

Η μεταφραστική πράξη ρέπει προς ελευθεριότητα, όταν παρατηρούνται αδικαιολόγητες αποκλίσεις από τον σκοπό, όπως ορίστηκε προηγουμένως, δηλαδή συνδιαμορφωμένος από τις απαιτήσεις του πελάτη/εντολέα, τις προβλεπόμενες ανάγκες του μέσου αναγνώστη και τις διαφαινόμενες προθέσεις του αρχικού συντάκτη. Η σωστή χρήση της γλώσσας, πάντως,

πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Ο στοχαστής του Διαφωτισμού John Locke στο δοκίμιό του περί κακοποίησης των λέξεων τόνισε ότι η γλώσσα μπορεί να γίνει μέσο παραπλάνησης ή χειραγώγησης, όταν εκλείπει η διαύγεια και ευκρίνεια. Η κακοποίηση των λέξεων, είτε από ανεπάρκεια είτε από σκοπιμότητα, καταστρέφει την επικοινωνιακή δυναμική της γλώσσας, στρεβλώνει τη νοητική αντίληψη των ανθρώπων και τους καθιστά έκθετους σε κάθε πλάνη. Επιστρέφοντας στον παραπάνω ορισμό, θα μπορούσε, κατ' επέκταση, να ειπωθεί ότι ο μεταφραστής έχει όλη την ελευθερία να μεταφράσει κατά τρόπο που διασφαλίζει αποτελεσματικότητα βάσει του συνδιαμορφωμένου σκοπού και με σημειωτικό υπόβαθρο.

Αυτή η ελευθερία δίνει στον μεταφραστή το δικαίωμα να επιλέξει ο ίδιος ποιες μεταφραστικές στρατηγικές και τεχνικές θα ακολουθήσει και σε ποιο βαθμό. Σημειώνεται ότι οι διάφορες μεταφραστικές στρατηγικές και τεχνικές που χρησιμοποιούνται σε επίπεδο μακροδομής και μικροδομής, αντίστοιχα, μπορούν κάλλιστα να εναλλάσσονται και να συνυπάρχουν μέσα στο ίδιο κείμενο. Η ελευθερία που έχει ο μεταφραστής στον τρόπο προσέγγισης του κειμένου του επιτρέπει, για παράδειγμα, να αποφεύγει τα φαινόμενα υπερμετάφρασης και υπομετάφρασης που συνήθως συναντώνται σε «πιστές» μεταφράσεις. Η υπερμετάφραση συμβαίνει όταν ο μεταφραστής μεταφέρει στο μετάφρασμα στοιχεία του πρωτοτύπου που θα έπρεπε να περικοπούν, διότι υπονοούνται στη γλώσσα-στόχο, ενώ η υπομετάφραση συμβαίνει όταν ο μεταφραστής παραλείπει να προσθέσει στο μετάφρασμα λέξεις οι οποίες είναι απαραίτητες για την εξαγωγή νοήματος στη γλώσσα-στόχο (Γραμμενίδης κ.ά., 2015). Προς αποφυγή της υπερμετάφρασης, ο μεταφραστής πρέπει να αναγνωρίσει ποιες πληροφορίες είναι προφανείς από τα συμφραζόμενα ή το γνωστικό υπόβαθρο των αποδεκτών. Προφανώς, χρειάζεται σφαιρική αντίληψη, κοινή λογική και κριτική ικανότητα για την περιεκτική απόδοση του νοήματος μέσα από τη διαπίστωση ότι ό,τι είναι μεταφράσιμο δεν είναι απαραίτητα και μεταφραστό. Η δε υπομετάφραση μπορεί να αντιμετωπιστεί με τις μεταφραστικές τεχνικές της αναπλήρωσης, της διεύρυνσης ή της αποσαφήνισης. Αν, όμως, ο μεταφραστής πρόσθετε περιττές πληροφορίες ή υφολογικά στοιχεία τα οποία δεν υπήρχαν στο πρωτότυπο και δεν δικαιολογούνταν βάσει σκοπού, η μετάφραση θα έρεπε προς ελευθεριότητα.

Η ελευθερία, όμως, είναι δικαίωμα που φέρει ευθύνες και υποχρεώσεις. Παραφράζοντας τη ρήση του Immanuel Kant «Η ελευθερία του ενός σταματά εκεί που αρχίζουν να θίγονται τα όρια της ελευθερίας των άλλων», μπορεί να ειπωθεί ότι η ελευθερία του μεταφραστή σταματά εκεί που αρχίζουν να θίγονται οι προσδοκίες και οι ανάγκες των ενδιαφερόμενων μερών: του πελάτη/εντολέα, του κοινού στο οποίο απευθύνεται και του συντάκτη του πρωτοτύπου. Σε αυτήν την κατεύθυνση, σημαντική είναι η συνεισφορά της Nord (2006), η οποία αναδεικνύει την ανάγκη προσήλωσης του μεταφραστή αφενός στις προθέσεις του

αποστολέα ενός μηνύματος και αφετέρου στις προσδοκίες του δέκτη του μηνύματος, χωρίς να τάσσεται με κάποιο μέρος. Αυτή η ηθική ποιότητα της προσήλωσης (loyalty) εμφανίζει τον μεταφραστή ως έναν υπεύθυνο διαμεσολαβητή μεταξύ ίσων ο οποίος μπορεί να διαπραγματευτεί, εφόσον χρειαστεί, τους όρους διαμεσολάβησης. Ο μεταφραστής που διέπεται από επαγγελματισμό και ηθικές αρχές μπορεί να εντοπίσει και να εξισορροπήσει συγκρουόμενες προσδοκίες και να διασφαλίσει ότι κανένα μέρος δεν ζημιώνεται ή εξαπατάται (Nord, 2006). Άλλωστε, βρίσκεται στη διεπαφή των ενδιαφερόμενων μερών και, επιπρόσθετα, είναι εξ ορισμού εξοικειωμένος με τις δύο γλώσσες που εμπλέκονται στη μεταφραστική πράξη —και με τους αντίστοιχους πολιτισμούς, εφόσον η γλώσσα είναι πολιτισμικό προϊόν.

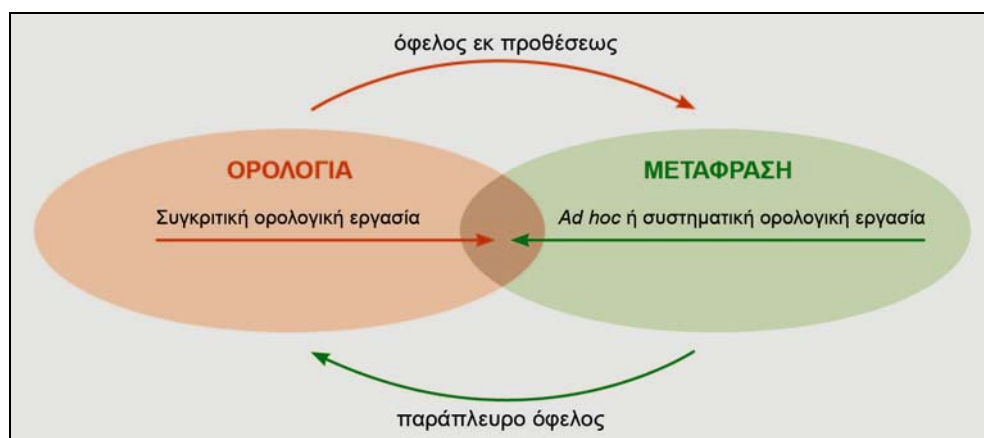
3 Αλληλεπίδραση ορολογίας και μετάφρασης

Η ορολογία και η μετάφραση αποτελούν αυτόνομα, διεπιστημονικά γνωστικά πεδία με κοινό παρονομαστή τη γλώσσα και εμφανίζουν μια ασύμμετρη αλληλεπίδραση (Cabré, 2010). Δεδομένου ότι οι όροι είναι κατασημάνσεις εννοιών και οι έννοιες είναι μονάδες γνώσης (Βαλεοντής, 2018), τα ορολογικά προϊόντα αποτελούν σπουδαία πηγή γνώσης για τον μεταφραστή, καθώς του δίνουν πρόσβαση στη διαχρονική εννοιολογική δομή των θεματικών πεδίων που εμπλέκονται στη μετάφραση. Υπό αυτήν την έννοια, η ορολογία έχει μια μεταγνωστική λειτουργία (Cabré, 2010) που είναι πολύτιμη για τον εξειδικευμένο μεταφραστή, ακόμα και όταν το επιστημονικό του υπόβαθρο καλύπτει τα υπό μετάφραση θεματικά πεδία. Οι μεταφραστές χρειάζονται την ορολογία ως μέσο για να φέρουν εις πέρας τη μεταφραστική πράξη. Ωστόσο, ελλείψει ικανοποιητικών ορολογικών πόρων, γίνονται ονοματοθέτες και/ή νεολογιστές καθ' υπέρβαση των μεταφραστικών καθηκόντων τους (Βαλεοντής, 2018). Σύμφωνα με τα στάδια εμπλοκής του μεταφραστή στην ορολογία που περιγράφει η Cabré (2010), η μετάφραση μπορεί βαθμιαία να μεταβεί στην *ad hoc* ορολογία (λεξικογραφική προσέγγιση επίλυσης των ορολογικών προβλημάτων) και έπειτα στη συστηματική ορολογία (κάλυψη ορολογικών κενών σύμφωνα με τις αρχές σχηματισμού όρων, επεξεργασία ορολογικών πόρων κλπ.).

Από την άλλη πλευρά, τα ορολογικά δεδομένα που προκύπτουν με μεταφραστικό προσανατολισμό διανθίζουν την ορολογία ως επιστήμη, αλλά η αξιοπιστία τους περιορίζεται στο πλαίσιο μιας *ad hoc* ορολογικής εργασίας, η οποία μετέπειτα πρέπει να συστηματοποιηθεί από ορολόγους ή τους εμπλεκόμενους μεταφραστές. Οι ορολόγοι, κατά την ετοιμασία ορολογικών πόρων, συλλέγουν και επεξεργάζονται όρους πρωτίστως από πρωτότυπα κείμενα και δευτερευόντως από μεταφρασμένα κείμενα. Όσον αφορά την οροδοσία, σχηματίζουν όρους πρωτογενώς (μονογλωσσική λειτουργία) αλλά και δευτερογενώς, δηλαδή με αναβαπτισμό υπαρχουσών εννοιών ή διαγλωσσική μεταφορά

γνώσης (Βαλεοντής, 2018). Πρέπει να σημειωθεί ότι αυτή η μεταφορά γνώσης από μία γλώσσα σε άλλη δεν ανάγεται σε μια πεζή μετάφραση ξένων όρων, διότι προϋποθέτει την ενεργοποίηση σύνθετων νοητικών μηχανισμών αντιστοίχισης· η ορολογία είναι καθαρά εννοιοστρεφής. Βάσει αυτού του διαχωρισμού, ο ενεργός ρόλος ενός μεταφραστή στην οροδοσία μπορεί να είναι μόνο ο δευτερογενής σχηματισμός όρων.

Συνοψίζοντας τη σχέση των δύο επιστημονικών πεδίων, η παρούσα εργασία καταλήγει στο ότι η μετάφραση αποφέρει «παράπλευρο όφελος» στην ορολογία και ότι η ορολογία αποφέρει «όφελος εκ προθέσεως» στη μετάφραση. Η μετάφραση δυνητικά μπορεί να διαμορφώσει νέα ορολογία —για παράδειγμα, με πρόταση νεολογισμών, διαφοροποιημένων κατονομασιών και νέων όρων με δανεισμό— αλλά κυρίως διαμορφώνεται και τυποποιείται από την υπάρχουσα ορολογία. Μάλιστα, οι αυξημένες μεταφραστικές ανάγκες ωθούν την επιστήμη της ορολογίας στη συγκριτική μελέτη όρων–εννοιών μεταξύ διάφορων γλωσσών και τη διάθεση ορολογικών πόρων με διαγλωσσικές αντιστοιχίες όρων, ενισχύοντας έτσι τη «συγκριτική ορολογία» —πρόκειται για όρο που συναντάται σε ξενόγλωσση βιβλιογραφία (comparative terminology· π.χ. Cole, 1987). Οι σχέσεις που συζητήθηκαν παραπάνω απεικονίζονται στο Σχήμα 2.

Σχήμα 2: Αλληλεπίδραση των πεδίων της ορολογίας και της μετάφρασης.

4 Ορολογικά προβλήματα κατά τη μετάφραση

Ελλείπει ενός τυποποιημένου ορολογίου για το θεματικό πεδίο ενδιαφέροντος (π.χ. πρότυπα ΕΛΟΤ), ο μεταφραστής μπορεί να ανατρέξει σε λεξικογραφικά εργαλεία, διαδικτυακούς τόπους συζήτησης, καθώς και σε άλλα μεταφρασμένα έργα και παράλληλα κείμενα. Αν τα αποτελέσματα της έρευνας δεν είναι ικανοποιητικά για την εξεταζόμενη περίπτωση, μπορεί να

αντιμετωπίσει το πρόβλημα περιφραστικά με άλλους σχετικούς όρους και/ή λέξεις γενικής γλώσσας και να παραθέσει τον ξένο όρο προς ενημέρωση του αναγνώστη. Ειδικά, μπορεί να προβεί σε σχηματισμό όρου (με υπομνηματισμό ή χρήση εισαγωγικών), ο οποίος σύμφωνα με τον Βαλεοντή (2018) μπορεί να γίνει (α) με δημιουργία νέων μορφών (νεοόρων), (β) χρήση υπάρχουσών μορφών ή (γ) διαγλωσσικό δανεισμό και, σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με τις αρχές της διαφάνειας, της συνέπειας, της γλωσσικής καταλληλότητας, της γλωσσικής οικονομίας και της παραγωγικότητας. Σε περιπτώσεις πλεονάζουσας ορολογίας, δίνεται προτεραιότητα στις τυποποιημένες πηγές, αλλά γενικά επιστρατεύεται η κριτική ικανότητα του μεταφραστή και γίνεται επιλογή του όρου που εναρμονίζεται περισσότερο με τον σκοπό που επιτελεί το μετάφρασμα. Προς αποφυγή ορολογικών παγίδων και γλωσσικών αγκυλώσεων, ο μεταφραστής πρέπει να έχει υπόψη του τα παρακάτω:

- Η συχνή εμφάνιση νεολογισμών σε ένα μετάφρασμα ως πρόχειρος τρόπος κάλυψης ορολογικών κενών δεν είναι απαραίτητα ο πιο ενδεδειγμένος τρόπος αντιμετώπισης ορολογικών προβλημάτων, αν δεν υπάρχει επαρκής γνώση του εννοιολογικού υπόβαθρου και γνώση των αρχών σχηματισμού όρων. Η ευθύνη του μεταφραστή ως *ad hoc* ορολόγου είναι μεγάλη και πρέπει να δημιουργεί ένα ιστορικό από αξιόπιστα, διαχρονικά έργα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως πηγή για άλλους μεταφραστές και ορολόγους.
- Ο συχνός άμεσος διαγλωσσικός δανεισμός ως ένας εύκολος και γρήγορος τρόπος αντιμετώπισης ορολογικών προβλημάτων μπορεί να έχει μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην ελληνική γλώσσα και, κατ' επέκταση, στον τρόπο σκέψης. Ο εξελληνισμός των εισαγόμενων όρων σε κείμενα με εκπαιδευτικό περιεχόμενο εξασφαλίζει εννοιολογική διαφάνεια, μεγαλύτερη αναγνωσιμότητα και ένα πιο υγιές πλαίσιο ανάπτυξης της γλώσσας.
- Η ορολογική πυκνότητα του πρωτοτύπου και του μεταφράσματος δεν είναι απαραίτητα η ίδια. Για παράδειγμα, οι εκλαϊκευμένοι ή ιδιωματικοί όροι του πρωτοτύπου μπορεί να αποδοθούν με περιφραστικό μη ορολογικό τρόπο στη γλώσσα-στόχο.
- Διαφορετικοί όροι της γλώσσας-πηγής μπορεί να ισοδυναμούν εννοιολογικά με έναν όρο της γλώσσας-στόχου, επειδή εκφράζουν διαφορετικές πτυχές μιας έννοιας η οποία στη γλώσσα-στόχο δεν εμφανίζει τέτοιες διαφοροποιήσεις (και αντίστροφα). Αυτή η παρατήρηση πηγάζει από την εμπειρική διαπίστωση ότι οι αντίστοιχες έννοιες μεταξύ δύο γλωσσών δεν έχουν πάντα το ίδιο πλάτος και βάθος (όπου πλάτος είναι το σύνολο των αντικειμένων που περιλαμβάνει η έννοια και βάθος είναι το σύνολο των χαρακτηριστικών που συνιστούν την έννοια· Βαλεοντής, 2018). Επομένως, ο μεταφραστής, με βάση την αντιληπτική ικανότητά του και το συμφραστικό πλαίσιο,

μπορεί να διαφοροποιήσει κατά περίπτωση την απόδοση του ίδιου ξένου όρου ή να επιλέξει ενιαία απόδοση για διαφορετικούς ξένους όρους.

5 Σύνοψη

Η μετάφραση διαμορφώνει διαύλους επικοινωνίας σε μια πολύγλωσση πολυπολιτισμική κοινωνική πραγματικότητα που πρέπει να επιδεικνύει σεβασμό στην πολιτισμική διαφορετικότητα και να διευκολύνει τη μεταφορά γνώσεων, τεκμηρίων και ανθρώπων ανά τον κόσμο. Η τυποποίηση της μετάφρασης μέσα από την ορολογία διαμορφώνει κοινό υπόβαθρο μεταξύ των πολιτισμών και αυξάνει τη διαχρονικότητα και την αξιοπιστία των μεταφραστικών προϊόντων. Ο άλλοτε ουδέτερος και διεκπεραιωτικός ρόλος του μεταφραστή αναβαθμίζεται, εφόσον αναλαμβάνει καθήκοντα διαπολιτισμικής διαμεσολάβησης, διαχείρισης συγκρουόμενων συμφερόντων, προαγωγής της γλώσσας-στόχου, καθώς και διαχείρισης και παραγωγής ορολογικού υλικού. Ταυτόχρονα, όμως, αυξάνεται η ευθύνη και η ηθική δέσμευση του μεταφραστή προς τρία εμπλεκόμενα μέρη: τον πελάτη/εντολέα, τον συντάκτη του πρωτότυπου κειμένου και το αναγνωστικό κοινό. Μέσα από μια πλειάδα μεταφραστικών προσεγγίσεων, ο μεταφραστής πρέπει να αναζητά εκείνες οι οποίες του επιτρέπουν να διαχειρίζεται σημειωτικά τη διαφορετική εξωγλωσσική πραγματικότητα και οι οποίες εξυπηρετούν έναν σκοπό συνδιαμορφωμένο από τις προσδοκίες και τις ανάγκες των τριών εμπλεκόμενων μερών. Η εννοιοστρέφεια φαίνεται να αποτελεί κλειδί σε κάθε μετάφραση που αξιολογείται βάσει μιας τέτοιας αποτελεσματικότητας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Βαλεοντής, Κώστας (2018). *Ορολογία, ένα διαθεματικό πεδίο που αφορά όλους τους τομείς της γνώσης*, Ημερίδα «Ορολογία και ορολογικοί πόροι – Οι απαιτήσεις για σύγχρονη ελληνική επιστημονική ορολογία και η ανάγκη ενεργοποίησης των ειδικών», 8 Νοεμβρίου 2018, Αθήνα.
- Γραμμενίδης, Σ., Δημητρούλια, Ξ., Κουρδής, Ε., Λουπάκη, Ε. και Φλώρος, Γ. (2015). *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις της μετάφρασης*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
- Cabré, Teresa, M. (2010). *Terminology and translation* in (ed.) Doorslaer, Luc van & Gambier, Yves, *Handbook of Translation Studies*, Volume 1, pp. 356–365. John Benjamins Publishing Company.
- Catford, J. C. (1965). *Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.
- Cole, Wayne D. (1987). *Terminology: Principles and Methods*, *Computers and Translation*, Vol. 2, No. 2/3, pp. 77-87.
- House, J. (1997). *Translation Quality Assessment*. Tübingen: Gunter Narr.
- Koller, W. (1979). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg & Wiesbaden: Quelle & Meyer.

- Locke, John (2017). *Περί κακοποίησης των λέξεων* (μετάφρ. από Δαμιανίδη, Α.). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.
- Marais, Kobus (2019). *A (Bio)Semiotic Theory of Translation, The Emergence of Social-Cultural Reality*, 1st Edition. New York, NY : Routledge.
- Newmark, P. (1981). *Approaches to Translation*. Oxford and New York: Pergamon.
- Nida, E. A. (1964). *Towards a Science of Translating* . Leiden: Brill.
- Nord, Christiane (2006). *Loyalty and fidelity in specialized translation*. *Confluências*, 4(1), 29-41.
- Nord, Christiane (1988). *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Groos. [Translated by Nord, Christiane & Sparrow, Penelope (1991) as *Text Analysis in Translation. Theory, Method, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis*. Amsterdam/Atlanta GA: Rodopi]
- Toury, G. (1995). *Descriptive Translation Studies – And Beyond*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London and New York: Routledge.
- Vinay, J. P. and Darbelnet, J. (1958). *Stylistique Comparée du Français et de l' Anglais: méthode de Traduction*. Paris: Didier. [Transl. and ed. by Sager, J.C. and Hamel, M.J. (1995) as *Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins].

Ασπασία Κουτσokώστα

Μεταφράστρια ακαδημαϊκών συγγραμμάτων – Πολιτικός Μηχανικός ΑΠΘ
MSc στη Διοίκηση και Διαχείριση Τεχνικών Έργων, ΑΠΘ
Υποψήφια διδάκτωρ, Τμήμα Μηχανικών Παραγωγής και Διοίκησης, ΔΠΘ
Ηλ-ταχ.: aspasia.koutsokosta@gmail.com